

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО НАУКИ ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И ИЗКУСТВОТА
КАТЕДРА „МУЗИКА“

ас. Десислава Костадинова Бакалова

**МЕТОДИЧЕСКИ МОДЕЛ
ЗА РАЗВИВАНЕ НА КЛАВИРНИ УМЕНИЯ
В ОБУЧЕНИЕТО ПО ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ПИАНО
НА НЕЗРЯЩИ СТУДЕНТИ**

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертация за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“ по направление 1.3 Педагогика на обучението по... (Методикана обучението по музика)

Научен ръководител доц. д-р Веселин Караатанасов

София, 2021

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

ВЪВЕДЕНИЕ.

Значимост и актуалност на проблема	6
--	---

ГЛАВА ПЪРВА.

Кратък исторически преглед на обучението на зрително затруднените	14
1.1. Общ исторически обзор	14
1.2. Луи Брайл – създател на писмото на незрящите	21
1.3. Особености на Брайловото писмо	23
1.4. Брайлов нотопис – основа за обучението по пиано на незрящите студенти.....	26
1.5. Брайловото писмо и Брайловият нотопис в България	34
1.6. Петко Стайнов и приносът му за развиването на Брайловия нотопис в България	36

ГЛАВА ВТОРА.

Теоретичен анализ на методи и значими аспекти в обучението по задължително пиано на незрящи студенти	42
2.1. Основни принципи	42
2.2. Методи на работа в обучението по задължително пиано на незрящи студенти	43
2.2.1. Компенсаторен метод	45
2.2.2. Метод на ансамблов музизиране.....	49
2.3. Значими аспекти в обучението по пиано на незрящи студенти	54
2.3.1. Особености на началното обучение по задължително пиано на незрящи студенти.....	55
2.3.2. Диагностика на зрителното увреждане	58
2.3.3. Диагностика на физическите дадености	59
2.3.4. Индивидуален подход	60

ГЛАВА ТРЕТА.

Разработване и апробиране на методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти	67
3.1. Кратко представяне на университетската програма на катедра „Музика“ за обучение по задължително пиано	67
3.2. Разработване на методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти.....	70
3.2.1. Същност, цел и задачи на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти.....	80
3.2.2. Описание на модела за придобиване на клавирни умения в обучението по пиано на незрящи студенти	82
3.2.3. Постановъчни препоръки за стойката пред пианото и правилното адаптиране на ръцете към клавиатурата	84
3.2.4. Избор на нов подходящ репертоар като средство за повишаване ефективността на прилагане на модела за придобиване на клавирни умения в обучението по пиано на незрящи студенти	86

3.2.5. Аудио-записът като основно средство за адаптиране на съществуващата учебна програма по задължително пиано към специфичните особености на незрящите студенти	89
3.3. Апробиране на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти чрез прилагане в конкретната работа над музикални произведения	93
3.3.1. Апробиране на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти при усвояване на успоредно свирене на двете ръце от незрящите студенти	93
3.3.2. Апробиране на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти при усвояване на клавирно песенен материал от незрящи студенти по задължително пиано.....	96
3.3.3. Апробиране на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти при усвояване на клавирни пиеси.....	113
3.3.4. Апробиране на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти при свирене на четири ръце, като допълнителен стимул в часовете по задължително пиано.....	128
3.4. Резултати от прилагането на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти.....	129
3.4.1. Резултати от прилагането на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти в конкретната работа над музикални произведения	129
3.4.2. Резултати от прилагането на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти, оценени в есеистични разработки от обучаваните студенти (анализ на съдържанието на есетата)	131
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	137
ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ	140
БИБЛИОГРАФИЯ	142
ПРИЛОЖЕНИЯ	148
Приложение 1	148
Приложение 2	149
Приложение 3	150
Приложение 4	151
Приложение 5	153
Приложение 6	154
Приложение 7	156
Приложение 8	158
Приложение 9	160
Приложение 10	163
ПУБЛИКАЦИИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	164

ВЪВЕДЕНИЕ

Значимост и актуалност на проблема

Основна движеща сила за разработването на настоящия дисертационен труд е работата ми като клавирен педагог с незрящи студенти и сблъскването ми с проблемите на адаптиране на обучението по задължително пиано към техните възможности. Като пианист съм обучавана и запознавана с методиката на обучение на видни български и чуждестранни педагози. Убедена съм, че най-важната цел на клавирното обучение е да подготвя специалисти по пиано, които да са в състояние, съобразно с волята на композитора, да изпълняват правилно и художествено достоверно всяка една негова творба. За постигането на тази цел е необходимо студентът да отговаря на определени условия от физическо, музикално и техническо естество. Именно физическите особености на незрящите студенти, срещите и проблемите в работата ми с тях представляват предизвикателството, което ме мотивира.

От първостепенна важност за всеки желаещ да се посвети на клавирното изкуство или дори просто да направи начални крачки в свиренето на пиано е да бъде музикален, т.е. да има добър слух, ритмично чувство, музикална отзивчивост и не на последно място интерес и любов към инструмента. Точно тези качества ме впечатлиха у незрящите студенти, с които работих и продължавам да работя. Наблюдавам у тях интерес и обич към инструмента, желание да напредват, съзнателно отношение към работата, готовност да изпълняват всичко, което им се възложи, съсредоточено внимание, търпение и воля и много самокритичност.

Темата за адаптирането на обучението по задължително пиано на незрящи студенти не е достатъчно изследвана и разработвана от музикалните педагози в България и това представлява проблем, защото липсват достатъчно материали – теоретични или практически.

В обучението по пиано незрящите, за разлика от зрящите, са изправени пред определени трудности поради факта, че не могат да четат нотен текст. Това изисква в хода на работа да се търсят и разработват алтернативни модели, които да подпомогнат процеса на обучение и адаптация към целите на учебната програма.

Поредно предизвикателство пред мен е и проблемът с различното „входно“ ниво на незрящите студенти. В описанието на методическия модел, който създадох, ще стане ясно, че имам наблюдения върху различната степен на предварителна подготовка на студентите, както и върху пълната липса на такава. Друго препятствие възниква от факта, че обучаваните студенти са с различна степен на зрително увреждане.

Без да се навлиза в чисто психологическа, а също така и медицинска проблематика, в дисертацията се поставя акцент върху емоционалните и психологическите особености в поведението на незрящите и в отношението им към света. Много често повечето хора с нормално зрение не знаят как да общуват адекватно с тях. Незрящите, от своя страна, тъй като не виждат никога изражението на човека, с когото общуват, не могат да преценят какви емоции предизвикват. Фрази, които се използват често в ежедневието като „Виж сега“ или „Гледай сега“ придобиват друг смисъл, когато до теб стои човек с нарушено зрение.

Незрящите студенти, обучавани по задължително пиано, могат да бъдат обособени в две основни категории, а именно:

- **НАПЪЛНО НЕЗРЯЩИ**, при които изцяло отсъстват зрителни усещания като светлоусещане и цветоразличаване;
- **ЧАСТИЧНО НЕЗРЯЩИ**, при които е налице възможност да се различават отделни форми, т.е. да се отделят фигури на някакъв фон.

Факторите, които причиняват слепота или слабо виждане, са много и различни. В най-общ план те могат да бъдат разделени на:

- Унаследени – заболяване с прогресивен характер, унаследено по автозомно-рецесивен път.
- Вродени – различни наследствени заболявания на обмяната на веществата.
- Придобити – вследствие на травми, при усложнение на хронично очно заболяване и др.

Аномалиите в зрението оказват влияние върху формирането и развитието на психичната сфера. При незрящите се наблюдават и нарушения в моторно-двигателната система. Движенията им са неловки, несигурни и не се извършват с подходящата скорост и точност. Нарушения се наблюдават и в координацията, които често се изразяват в маниерно поведение (по-активно замахване с пръстите или ръцете пред лицето). Пространствената ориентация е също силно затруднена, особено когато зрителното увреждане е тотално.

Незрящите трудно се концентрират и се затрудняват при разпределение на вниманието си. Те по-бързо се изчерпват и при продължително въздействие на звукови дразнители бързо се уморяват. При зрително затруднените се забелязва промяна в темпа и силата на гласа. При наличието на зрителни аномалии се отбелязват някои специфички на паметта: недостатъчна осмисленост на материала, колебания в скоростта и обема на запомняне.

Въпреки че при незрящите логическата памет е по-слабо развита, те много по-лесно запомнят даден материал, ако им се подсказат смислени и логически връзки.

При абстрактното мислене, което е от изключително значение за всяко изкуство, също се наблюдава известен дефицит. В повечето случаи то напълно липсва. При незрящите, поради зрителните нарушения, се наблюдава компенсаторно развитие на способности, свързани с използването на други анализатори, например много силно развито шесто чувство. Когато се запознава с клавиатурата на пианото, незрящият няма визуална представа за „черни“ и „бели“ клавиши. В съзнанието му, по-скоро, става дума за по-ниско или по-високо разположени клавиши, но не в музикалния смисъл, а просто като разположение в пространството. Затова и опознаването на клавиатурата на пианото става посредством допир и за ориентир служи разпределението на черните („по-високо разположените“) клавиши, разпределени на групи от два и три.

Поради зрителните нарушения се забелязват и постановъчни проблеми. Незрящите несъзнателно се вкопчват в клавиатурата и ръцете им влизат по-навътре в клавишите с цел да усещат физически контакт едновременно с белите и черните клавиши. Това води до стягане и ограничаване на възможността за движение. Липсва плавност и гъвкавост, което пък води до затруднения, дори и при най-малки скокове.

За да бъде ефективен в работата си с незрящи студенти, преподавателят по задължително пиано трябва да подходи с много търпение и разбиране към техните особености. От друга страна, трябва още от самото начало на заниманията да започне да подготвя незрящия студент не само клавирно, но и да съумее да го въведе в началните знания и умения по солфеж, елементарна теория на музиката, хармония, полифония и постепенно във всички други музикални дисциплини, които му предстои да изучава. Това е особено важно, когато студентът е начинаещ.

Работата на клавирния педагог с незрящи е изключително отговорна, но взаимното удовлетворение от първите стъпки и последващите постижения са много мотивиращи и вдъхновяващи както за обучаваните, така и за обучаващия.

Настоящият дисертационен труд разглежда потребността от изследване на **проблема** за формирането на авторски методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти. Проблемът е провокиран от установената от мен липса у нас на такъв модел, на систематични методически указания, както и на основни или каквито и да било необходими теоретични и практически материали за обучение на незрящи студенти по задължително пиано. Проблемът отразява музикално-педагогическата необходимост от създаването на модел за обучение на незрящи студенти по задължително пиано.

Целта на дисертацията е да предложи авторски методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти на базата на споделен мой музикално-педагогически опит и практика в катедра „Музика“ на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

Произтичащите от целта **задачи** на дисертацията са:

1. Теоретичен анализ и синтез на източници (литературни и дигитални), пряко свързани с обучението по задължително пиано на незрящи студенти и неговите музикално-педагогически измерения.
2. Очертаване на основните теоретични и практически аспекти за развиване на клавирни умения в процеса на обучение по задължително пиано на незрящи студенти.
3. Систематизиране на основните музикално-педагогически дейности по формирането на авторски иновативен методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти.
4. Конструирание, апробиране и анализиране на авторски методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти.

Обект на дисертацията е обучението по задължително пиано на незрящи студенти.

Основният **предмет** на дисертацията е създаването на авторски методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано, отговарящ на необходимостите на незрящите студенти.

Заложена **хипотеза** в този дисертационен труд е: Ако се осъществи обучение, което е базирано на авторския методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти, то ще съдейства за ефективно развиване на клавирните умения по задължително пиано у незрящите студенти.

Ефективността на развиване на клавирните умения по задължително пиано у незрящите студенти в представената хипотеза се съотнася към покриването на очакваните резултати в приетата от катедрата учебна програма по задължително пиано и създаването на лично чувство у обучаваните за удовлетворение от пълноценен образователен процес.

Изследователските методи, приложени в дисертацията, са:

- Теоретичен анализ и синтез;
- Проучване на литературни източници и на нормативни документи, свързани с обучението по задължително пиано;
- Моделиране;
- Съдържателен анализ;
- Качествен анализ при обработване на данни от емпирично изследване.

ГЛАВА ПЪРВА

Кратък исторически преглед на обучението на зрително затруднените

1.1. Общ исторически обзор

Историческият преглед разглежда отношението към проблемите на обучението на незрящите през различните епохи от древността до наши дни. Отделено е внимание на възникването на интегрираното обучение както по света, така и в България.

1.2. Луи Брайл – създател на писмото на незрящите

Луи Брайл е роден на 4 януари 1809 г. в Кувре, Франция.

Когато става на 12 години до Луи достига идея, която ще промени не само неговия живот, но и живота на огромен брой хора по целия свят.

За огромно съжаление, едва навършил 43 години, на 6 януари 1852 г. Луи Брайл губи битката с коварната болест туберкулоза. Когато се отбелязват 100 години от кончината му, той е причислен към гениите на Франция и тялото му е пренесено в Пантеона в Париж. Там надгробният му камък може да бъде докоснат от хиляди благодарни ръце. Всички незрящи, но владеещи Брайловото писмо, са благодарни на човека, отказал да живее в тъмнина.

1.3. Особености на Брайловото писмо

Брайловото писмо е гениален код, дал духовна светлина на милиони незрящи по целия свят. То е съставено от 45 тома, тъй като пространството, което изисква при отпечатване, е много по-голямо от стандартното. По своята същност това изобретение представлява код или система от 63 различни комбинации от 6 точки. Те са достатъчни да изразят латинската азбука, ноти и математически знаци.

В света съществуват повече от 100 азбуки и 6000 езика. Шрифтът на Брайл е пригоден за всички от тях. Системата на Луи Брайл е универсална и при нея е възможно изразяването на писмени и вокални знаци. Независимо че някои текстове се четат от дясно на ляво или отдолу нагоре в различните писмености, Брайловото писмо се чете на всички езици по един и същ начин. Това е уточнено на две конференции, проведени през

1878 г. и 1950 г., по време на които се обединява Брайловата система за всички езици. Това важи и за Брайловия нотопис.

С навлизането на компютърните технологии се откриват нови възможности за Брайловото писмо. Четенето става посредством тактилен дисплей. Отделният знак има 8 точки, чрез които могат да се представят 256 комбинации. Това позволява влизане в мрежите в дигиталния текст и в електронните библиотеки. Съвременните технологии осигуряват възможност за писане, както от Брайлов шрифт на нормален текст, така и от нормална клавиатура на Брайлов шрифт.

От средата на миналия век до наши дни се наблюдава тенденция за намаляване на Брайловите читатели. Причина за това е т.н. „говоряща“ книга на ленти, касети или дискове. В сегашно време това става чрез говорящите програми, които са инсталирани в компютри, лаптопи, смартфони и в други електронни средства. Това създава възможност за по-бързо и неограничено четене. От това удобство се възползват изключително много незрящи, при които зрителното увреждане е настъпило по-късно, т.е. не е вродено, и при тях осезанието не е развито добре.

Доброто владение на Брайловото писмо дава истинската грамотност. Нищо не е в състояние да замени духовната наслада от четене на поезия с нашия вътрешен глас. Шрифтът на Брайл е незаменимо средство за информация на незрящите в нашата епоха. Не случайно той е наречен „Шрифт на духовната светлина“.

1.4. Брайлов нотопис – основа за обучението по пиано на незрящите студенти

Брайловият нотопис, също като Брайловото писмо, представлява код, който позволява нотирането на музиката с помощта на Брайлови клетки. Наречени са така, защото също са създадени от Луи Брайл. Брайловата клетка е широка 2 точки и е висока 3 точки, т.е. точките са подредени в две редици по три.

При Брайловия нотопис се използва същата шестпозиционна Брайлова клетка, както в литературната Брайлова азбука. Въпреки това нотописът на Брайл има свои собствени значения и собствен синтаксис и съкращения. Почти всичко, което може да бъде записано на хартиен носител, може да се нотира и чрез Брайлов нотопис. Брайловата нотация обаче е независима и добре развита система със собствени конвенции. Най-голямата колекция от тази нотация се намира в Конгресната библиотека във Вашингтон, САЩ.

Брайловата музика като цяло не е нито по-лесна, нито по-трудна за учене от обикновената печатна музика. Музикантите със зрителни увреждания получават същите предимства, когато се научат да четат Брайлова музика, както зрящите, които се учат да четат обикновено нотно писмо. Незрящите обаче могат да започнат да учат Брайловото нотиране след като вече имат добра подготовка със стандартното Брайлово писмо.

Брайловата музика за начинаещи, както и музиката за начинаещи зрящи, е съвсем проста и лесна за изучаване. Музикалните учители, които нямат предишни знания по Брайлово писмо, могат лесно да научат основите на Брайловия нотопис и да са крачка напред пред ученика.

Когато е необходим вариант да се прочете нотен текст, който никога не е нотиран на Брайл, може да се използва компютърно-музикална система с Брайлов изход. Голяма

част от този вид софтуер преобразува нотираното на печат (нотни листове) в Брайлова азбука.

Със сигурност разучаването на Брайловия нотопис не е непосилна задача, но когато трябва да се съчетае четенето на Брайловия нотен текст едновременно със свирене на пианото, става ясно откъде произлизат трудностите. Ако за един зрящ музикант четенето и свиренето едновременно е процес, който подлежи на усъвършенстване, то при незрящия не е така. Причините са две основни:

- Брайловият код се чете едновременно с двете ръце, запомня се и чак след това може да се изсвири;
- Многогласната фактура в Брайлово изложение е разделена по вертикал, т.е. всеки неин елемент е написан отделно. Изписването на двете ръце не е една под друга като в обикновеното нотно писмо, а е последователно и събирането и организацията по време става в представата на незрящия.

Това са две съществени несъвършенства на нотописа на Брайл, които правят литературата за пиано и др. многогласни инструменти трудно постижима.

Първоначалното нотно оgramотяване при незрящите е добре да започне от ранна детска възраст, както и при зрящите. Най-добре е паралелно с Брайловото писмо да се учи и нотопис, но тук възниква съществен проблем. Липсват достатъчно теоретични и практически материали. Големият обем на Брайловите партитури също създава трудности особено при връщането назад в текста за уточняване на някои фрагменти. Процесът става много дълъг и трудоемък.

За незрящите студенти, изучаващи музика в университетите в България, е задължително владенето на Брайлово писмо и Брайлов нотопис. Но част от тях владеят добре само писмеността, а нотописът не е на достатъчно добро ниво поради ред причини: в специалните или средните училища, в които са завършили, обучението не е било паралелно и в двете писмености; нотописът е доста по-сложен на практика; липсва достатъчно Брайлова нотна литература, съобразена с програмата на обучение в различните университети.

1.5. Брайловото писмо и Брайловият нотопис в България

Брайловото писмо е въведено в България от Русия за нуждите на Института за слепи, основан от проф. Иван Шишманов през 1905 г. Първите учебници и книги в института са писани първо на плоча и шило, а по-късно и на Брайлова машина. През 1928 г. е създадена и Брайлова библиотека. Тогава се основава и читалището на слепите. Брайловият фонд е създаван в продължение на 90 години. До 1994 г. книгите са писани на ръка. От същата година читалището започва печатането на Брайлови книги чрез компютър и Брайлов принтер. Днес годишно се правят около 30 заглавия.

Поради навлизането на компютърните технологии и новостите в съвременното и по проект на АХУ (Агенция за хората с увреждания) през 2005 г. е издадена книга за въведените в България Брайлови знаци. Автор на текста е Румяна Каменска – филолог и Брайлов коректор.

Българската Брайлова азбука е базирана на утвърдената и унифицирана Международна Брайлова конвенция. При нея буквите са приблизително съответстващи на латинската транслитерация и са сходни по пунктуация.

1.6. Петко Стайнов и приносът му за развиването на Брайловия нотопис в България

Когато говорим за развитието на Брайловия нотопис, неминуемо следва да отбележим и направения в България принос от българския композитор и музикален общественик акад. Петко Стайнов (01.12.1889 – 25.06.1977 г.).

Уникалното в творчеството на Петко Стайнов е, че той създава големи творби, работейки изцяло на Брайлов нотопис. Това е един много сложен процес, който изисква феноменална памет, изключително голяма концентрация, уравновесеност и коства много напрежение. Поради това, че е лишен от предимството на зрящите, да види това, което е написал, той се осланя изцяло на паметта си и усеща музиката с върха на пръстите си.

ГЛАВА ВТОРА

Теоретичен анализ на методи и значими аспекти в обучението по задължително пиано на незрящи студенти

2.1. Основни принципи

У нас клавирните педагози, обучаващи незрящи, обикновено не владеят нито Брайл, нито Брайлов нотопис и по този начин са принудени да прилагат алтернативни методи, търсейки находчиви и по-удобни подходи. В своя модел за работа с незрящи се ръководя от някои основни принципи като необходимостта от:

- Създаване на методическа разработка, която да подпомага, както преподавателите, така и незрящите студенти в обучението по задължително пиано;
- Осигуряване на ефективна комуникация между преподавател и студент и създаване на подходяща работна среда;
- Всички уроци да се записват, както в тяхната цялост, така и на допълнителни по-важни части от тях (записът се прави от незрящия студент на диктофон, телефон);
- Осигуряване на условия за незрящите студенти, които да доведат до резултати, еднакви с тези на зрящите.

2.2. Методи на работа в обучението по задължително пиано на незрящи студенти

В разработването на авторския методически модел за развиване на клавирни умения по задължително пиано на незрящи студенти се базирам на педагогическия опит на преподаватели по пиано, занимаващи се с незрящи студенти и на различните методи, използвани в тяхната практика.

2.2.1. Компенсаторен метод

Разработвайки проблема за обучението на незрящи, руските автори се основават на науката, занимаваща се с липсата на зрение - тифлология и въвеждат понятието „компенсаторни фактори“. Компенсацията е всъщност резултатът, който се получава вследствие на активирането и действието на наличните анализатори, които изпълняват функцията на липсващия, в случая – зрението.

Р. С. Муратов под компенсация на зрението чрез помощта на технически средства разбира „създаването на възможности за получаване на такъв обем полезна информация, която се приближава към обема на информацията, получена от нормално виждащия“¹. Особеното взаимодействие на съхранените анализатори, които в процеса на една целенасочена работа се усъвършенстват е въпрос, който занимава Кулаков. Той казва следното: „Ако действието довежда до резултат, който би бил достигнат с помощта на загубения анализатор, процесът се определя като факт на компенсация“². Казано с други думи, ако при осъществяване на дадена дейност е достигнат положителен резултат означава, че се е осъществила компенсация. Кулаков е автор на апробирана методика за развитие на компенсаторни фактори, която е насочена основно към развитие на мисловната дейност. Методиката включва осъзнаване на слухово-образните, конструктивно-логическите, двигателно-моторните и собствени музикално-слухови представи, възникващи при изучаване на дадено музикално произведение.

За да бъде приложена към обучението по пиано на незрящи студенти, методиката трябва да бъде подпомогната и от технически средства, каквито според настоящия модел са аудио-записите.

Извод, който може да се изведе от прилагането на компенсаторния метод в обучението по пиано на незрящи студенти е следният: методът е приложим, но с помощта на технически средства. Преподавателят по пиано изпълнява функцията на главен компенсаторен фактор. За постигането на конкретни цели в обучението по пиано, решаваща е психичната нагласа на незрящия студент и уменията на преподавателя да го предразположи и да му вдъхне увереност.

2.2.2. Метод на ансамбловото музициране

Във връзка с обучението на незрящи Евгения Тагарева отправя един по-различен поглед върху прилагането на ансамбловото музициране. Базирайки се на своя педагогически опит, тя определя ансамбловото свирене на четири ръце като **метод за обучение по пиано** при ученици и студенти със затруднения в образованието. „Съвместното музициране е ефективна част от комплексен подход за развитие на деца със СОП“³. Според Тагарева предимство при свирене на четири ръце е близостта на незрящия с преподавателя, която осигурява възможност да се доловят дъховете в началото на всяка фраза и дори движенията на педагога, което е предпоставка за постигане на по-добър синхрон. Незрящият усеща сигурност и комфорт и по отношение на ситуирането си в пространството.

Налице е съществена разлика в ансамбловото музициране между зрящи и невиждащи. Тя се състои в следното: за зрящия студент не е задължително да учи наизуст своята клавирна партия и може при съвместно свирене да ползва нотния текст, в който

---

¹ Муратов, Р. (1970) „Компенсация и корекция на дефекта на зрението при помощни технически средства в процеса на обучение на слепи и слабо виждащи“. Москва: Автореферат

² Кулаков, В. (2002) „Формиране на компенсаторни фактори у незрящи музиканти, като условие за оптимизиране на учебния процес и на работния материал в работата с незрящи“. Москва: Дисертация

³ Тагарева, Е. (2018) „Ансамбловото свирене – ключов елемент в обучението по пиано при лица със специални образователни потребности“. В. KNOWLEDGE – international journal, 2

проследява не само своята партия, но и тази на преподавателя. Незрящият се налага да учи всичко наизуст и може да се уповава единствено на слуховите си възприятия.

От анализа на метода за ансамблов музизиране и от опита ми като преподавател по пиано, използващ метода в своята практика, се очертават следните ползи за незрящия студент:

- Свиренето на четири ръце повишава значително интереса към пианото и се приема от незрящите с удоволствие и ентузиазъм и развива у тях музикални способности и лични качества;
- Присъствието на преподавателя като партньор осигурява психическо спокойствие у незрящия, вдъхва му увереност и мобилизира вниманието му;
- Съвместното музизиране създава и развива навици за слушане и вслушване, съобразителност и ансамблов усет;
- Създава впечатление у начинаещия незрящ, че изпълнява по-сложно произведение;
- Развива усет у незрящия за многогласие;
- Разкрива на незрящия богатството и възможностите на цялото пиано.

2.3. Значими аспекти в обучението по пиано на незрящи студенти

2.3.1. Особенности на началното обучение по задължително пиано при начинаещи студенти

В университетите с направления по изкуство обучението по задължително пиано има своите специфични особености. В Софийски университет „Св. Климент Охридски“, в катедра „Музика“, се обучават, както студенти, които имат предварителна клавирна подготовка, така и такива, които са абсолютно начинаещи, както по музикалните дисциплини изобщо, така и в свиренето на пиано. За повечето начинаещи това предизвиква безпокойство поради факта, че за много кратко време трябва да развият определени клавирни умения. Това се отнася и за начинаещите незрящи студенти по задължително пиано.

Интензивността на обучението на незрящите студенти от специалност „Музика“ предполага затруднения в усвояването на знания и умения във всички музикални дисциплини, които се изучават в периода на тяхното образование. Именно тук пианото предлага своята помощ като фундамент в усвояването на всички музикални предмети. Това изисква преподавателят по задължително пиано, освен да има широки познания във всички музикални дисциплини, а и да съумее да въведе и студентите в тях. Например, един урок по пиано не може да протече без занимания по солфеж, елементарна теория на музиката, хармония, полифония, музикален анализ, история на музиката и т.н. Прочитът на дадено произведение, за да бъде качествено трябва да включва аналитични препратки към всяка една от музикалните дисциплини. Моите наблюдения като педагог са, че студентите, които редовно посещават часовете по задължително пиано и съвместно се отнасят към задачите, които им поставям, много по-лесно се справят с другите музикално-теоретични дисциплини.

2.3.2. Диагностика на зрителното увреждане

Преодоляването на комплексите у незрящите студенти изисква адекватни умения и навици за общуване с тях и насърчаване на възможностите и пътищата за преодоляване на пълната или частичната загуба на зрение. В това отношение е особено важна ролята на преподавателя, който трябва да създава условия за постигане на психично равновесие за развитие на потребността от постигане на успех.

Зрението играе непосредствена роля и в емоционалното и естетическо развитие на човека и съответните преживявания при възприемане на света около нас. То се отразява и в общуването между хората. Чрез визуалното възприятие емоционалните преживявания формират адекватни емоционални реакции.

Психологическите особености на незрящите водят до извода, че независимо от навлизането в личния свят на всеки невидещ студент, преподавателят трябва да установи степента на неговото зрително затруднение, колкото може по-рано и точно, за да приложи адекватно педагогическите си умения.

2.3.3. Диагностика на физическите дадености

Една от основните цели в обучението по задължително пиано е техническото развитие на всеки студент, което ще позволи разгръщането на неговите качества във всеки следващ етап от неговото обучение.

Характеристиката на физическите данни на студента в първите уроци не може да бъде пълна, но може да е база за начална работа. Особено важно е да се вземе под внимание затрудненото ориентиране в пространството на незрящите студенти. Те от самото начало пристъпват много плахо към пианото и трудно намират оптималното местоположение, което трябва да заемат пред него. Ролята на педагога е от изключителна важност за преодоляването на този проблем. Той трябва да внуши на незрящия студент чувство за удобство и комфорт, а също и единна цялост с инструмента, т.е. че пианото ще „отвърне“ на студента по същия начин както той подходи към него, а именно уверено и с желание.

2.3.4. Индивидуален подход

В музикалната педагогика, индивидуалният подход е основен и най-важен принцип. Той изисква от преподавателя по пиано непрестанно да се съобразява с психофизическите особености на всеки студент. Следвайки тези особености, ще трябва да състави план за работа за всеки и да систематизира своите изисквания, както от техническо, така и от музикално естество. Индивидуалният подход е в основата на преподавателската ми практика с незрящи студенти по задължително пиано. Техните специфични особености изискват постоянно съобразяване, както по отношение на физическите, така и на психическите им възможности.

За да бъде ефективен индивидуалният подход е необходимо взаимодействие между преподавател и студент. Няма значение, че учителят подхожда индивидуално, ако срещу себе си има пасивно отношение от страна на студента. Преподавателят трябва така да се държи по време на урок, че да привлече студента към дейно участие и да предизвика у него интерес и желание да разбере и усвои всичко.

За да се постигне задълбочено и осъзнато отношение на незрящия студент към дадено музикално произведение е от значение работата на преподавателя за формиране на предварителна нагласа за възприемане и изпълнение на дадена пиеса. От психологическа гледна точка интерпретацията на музикалното произведение от незрящия студент зависи от единството и емоционалната връзка между него и преподавателя.

ГЛАВА ТРЕТА

Разработване и апробиране на методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти

3.1. Кратко представяне на университетската програма на катедра „Музика“ за обучение по задължително пиано

На първо място следва да се отбележи, че у нас няма висше учебно заведение, в което програмата за обучение по задължително пиано да е адаптирана към специфичните особености на незрящите студенти. В катедра „Музика“ на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ преподавателите по задължително пиано работят по програма, изготвена от проф. д-р Ганка Неделчева.

Програмата е разпределена по семестри и включва седем части (от първи до седми семестър). Тези части са обособени в две основни групи:

- Клавирно-песенен материал – разположен в I, III, V и VII част от програмата;
- Клавирни пиеси – разположени в II, IV, VI и VII част от програмата.

Двете групи са обединени в седма част като последна в обучението по пиано.

Разделянето в тези групи се налага от спецификата на задачите, които си поставя обучението по задължително пиано. От една страна да подготви бъдещи музикални педагози за общообразователните училища или детски градини, което изисква запознаването и изучаването на необходимо количество песни. От друга страна се подготвят бъдещи преподаватели по музика към читалища, музикални школи, паралелки с разширено изучаване на музика и други.

Работата на преподавателя във всяка от двете групи е различна и изисква различен набор от педагогически умения и похвати. В заниманието с детските и училищни песни е необходимо освен усвояването на клавирния съпровод на песента и едновременно възпроизвеждане на вокалната партия. Това много често представлява трудност за зрящи студенти, които имат определена предварителна музикална подготовка, а какво остава за тези, които са начинаещи или незрящи. Процесът на усвояване на едновременно свирене и пеене е труден и изисква по-продължително занимание и периодично повторение за затвърждаване и доразвиване на уменията. Затова и се повтаря периодично в учебната програма през семестър.

Работата върху втората група, тази с клавирните пиеси, предполага вече наред с чисто техническите проблеми в изучаването на дадено произведение да се поставят и художествени и творчески задачи. Друга важна задача е студентите да се запознаят с различните стилове в различните музикални епохи, с различните направления в

класическата музика, с различните жанрове и форми, а така също и с образци на българската клавирна музика.

3.2. Разработване на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти

Съпоставяйки опита на различни преподаватели в практиката с незрящи ученици или студенти по специално или задължително пиано, се открояват някои характеристики на работата със зрително затруднените. Всеки частично или напълно невиждащ представлява специфичен случай и изисква специален подход, отношение и съответно индивидуален план за работа. Успехът в тази работа зависи от желанието и мотивацията на обучаемия и способността на обучаващия да въздейства върху тях.

Зрящите свирят по ноти, а незрящите възпроизвеждат по слух и следователно всичко, което трябва да изсвирят, се учи наизуст. Преподавателят трябва да възлага много задачи, с които да развива музикалната памет.

По отношение на Брайловия нотопис мнението е единодушно: нотите на Брайл е необходимо да се изучават за самостоятелна работа или при професионална насоченост в сферата на музикалното изкуство.

Главното при начинаещите незрящи в обучението по пиано е освобождаването на ръцете. Затруднените зрително не виждат препятствията и поради това се боят от тях. По-резките им движения извличат и по-резки звуци от инструмента и над този проблем трябва упорито да се работи. Незрящите трудно се ориентират в пространството и по-трудно схващат логиката на подредбата на клавиатурата.

Незрящите деца, които се занимават с пиано, само по желание и за удоволствие не е необходимо да се товарят с прекалено много информация. При тях се поставят задачи според способността им да поемат и изпълняват.

Когато в даден клас на преподавател по пиано попадне незрящ студент, който има вече развити клавирни умения, работата с него е значително по-лесна, отколкото ако е начинаещ, но в никакъв случай не е по-малко отговорна и важна. Стъпвайки на базата на една по-сериозна подготовка, педагогът трябва да доразвие и обогати способностите на студента, съобразявайки се с неговия вече изграден начин на изучаване на материала и с неговите специфики като незрящ.

Не така стоят нещата при начинаещите незрящи студенти. Те трябва да покрият определени изисквания за много кратко време, да усвоят репертоар еднакъв по количество и качество с този на зрящите студенти. И затова и е необходимо систематизирането на знания, опит и различни подходи към различните студенти, които да доведат до взаимно удовлетворение от процеса на обучение.

В моята педагогическа практика до сега съм работила само с начинаещи или такива с много крехка предварителна клавирна подготовка, частично или напълно незрящи студенти. Поради тази причина съм категорична, че за да се постави една добра основа за по-нататъчно развитие на студентите, независимо от техните индивидуални особености, работата ми трябва да е добре обмислена, структурирана и целенасочена, за да доведе до главната задача на настоящия методически модел, а именно развиването на клавирни умения, които да осигурят покриването на изискванията на учебната програма

по задължително пиано в катедра „Музика“ на Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

3.2.1. Същност, цел и задачи на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти

В клавирното изпълнителско изкуство основните дейности най-общо могат да се разделят на три основни сфери:

- Постановка на ръцете (адаптация към клавиатурата);
- Техника и звукоизвличане (като процеси);
- Интонироване (художествено осмисляне и съпреживяване).

Тези три сфери са винаги в центъра на вниманието на клавирната педагогика и тяхното изследване във всеки методически модел е актуално и необходимо.

В клавирната педагогика се прилагат различни методи, които подпомагат заучаването на определен репертоар. Различното в настоящия модел е, че тези методи следва да бъдат адаптирани към специфичните особености на незрящите студенти. Моят модел се базира на изработването (по време на урок) на качествен аудио-запис, който съдържа подробно не само нотния текст, първо записан нацяло и след това на отделни фрагменти, а и всички възложени задачи за следващия урок. Под качество трябва да се разбира не техническо, а коректно и точно записано произведение или части от него с подробни разяснения от преподавателя.

Целта на настоящия модел е да представи един нов принцип на работа по отношение на развитието на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти, а също така да повиши качеството и да мотивира преподавателя и незрящите студенти в съвместната им дейност.

Основните задачи са свързани с адаптирането към целите на учебната програма и усвояването по един нов начин на определен обем от материал от незрящите студенти, еднакъв с този на зрящите.

3.2.2. Описание на модела за придобиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти

Началният ми подход към незрящите студенти е еднакъв, но в процеса на педагогическите ни занимания се наложи използването на алтернативни, педагогически и клавирни похвати. В работата си с тях се придържам към следния модел:

- Диагностика на степента на зрително увреждане (проверката се състои само в това дали увреждането е вродено, унаследено, или придобито и дали е частично или тотално);
- Диагностика на физическите дадености;
- Постановъчни препоръки за стойката пред пианото и правилното адаптиране на ръцете към клавиатурата;
- Избор на подходящ репертоар като средство за преодоляване на трудностите и съобразен с учебната програма;
- Изготвяне на аудио-запис на урока или на по-важни части от него.

Диагностиката на степента на зрителното увреждане и диагностиката на физическите дадености са педагогически аспекти в обучението по задължително пиано, които подробно съм описала във Втора глава на настоящия дисертационен труд, но те са и основни етапи в настоящия методически модел.

3.2.3. Постановъчни препоръки за стойката пред пианото и правилното адаптиране на ръцете към клавиатурата

Най-важният момент от работата на преподавателя по задължително пиано за постигане на клавирни умения и сръчности са препоръките към студента. Те неизбежно се свързват с постановъчни решения, които максимално адаптират ръцете към клавиатурата.

Много често в педагогическите занимания с незрящите студенти по задължително пиано се срещат трудности и проблеми, чието решение е непосилно за дадения етап на обучение. Моят подход изисква да се направи временна трансформация на нотната фактура. Това е необходимо, за да се осъществи максимална адаптация на ръцете към клавиатурата и да се постигне усет за по-естествено движение. Но въпреки улеснението, което се прави, са необходими много упражнения, за да се премине към автентично изпълнение на нотния текст. Когато работата е добре осмислена, добрите резултати не закъсняват.

Изграждането на правилна постановка, съобразена със спецификите на незрящия студент е важно условие за прилагането на авторския методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти.

3.2.4. Избор на нов подходящ репертоар като средство за повишаване ефективността на прилагане на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти

Всички умения, които са основни за началното обучение по задължително пиано се развиват съобразно индивидуалните особености и възможности на незрящите студенти. За да бъде ефективен за придобиване на тези умения, репертоарът следва да бъде пригоден за всеки един студент, а неговата фактура трябва да отговаря на следните условия:

- Да благоприятства изравняването на артикулацията на всички пръсти. Тя трябва да представя възможност за изучаване на основни щрихи като нон легато, легато и стакато и фразиране в мелодии.

При запознаването с отделните щрихи прави впечатление, че незрящите много по-лесно и естествено се научават да свирят легато за разлика от зрящите, които по-лесно усвояват щриха нон легато. Естественото обяснение на това е, че при незрящите възниква безпокойство, когато трябва да отделят ръка от клавиатурата, да не загубят ориентация в намирането на клавишите отново. Докато при зрящите, наличието на зрителен контрол ги улеснява в отделянето на ръката от пианото.

- Да улеснява стремежа към пестеливост на движението. Не трябва от начало да присъстват скокове и смяна на регистрите. Тези компоненти трябва да се развиват постепенно.

- Да предоставя възможност за паралелно развитие в техническо отношение и на двете ръце.
- Да включва разнообразни модели на акомпанимент като бас и интервали, разложени акорди, многократни повторения на структури, които създават възможности за ротации на по-късен етап от обучението.
- Да дава възможност за използване на помощни движения при фразиране, да има изразителна мелодична линия.
- Да включва подходящи динамически решения, които да подпомагат усвояването на свиренето в различни динамични нюанси.

Условията, на които трябва да отговаря избраният репертоар, за да бъде наречен подходящ са основни и много общи. Техният списък може да се обогати съобразно индивидуалните нужди на всеки един незрящ студент.

3.2.5. Аудио-записът като основно средство за адаптиране на съществуващата учебна програма по задължително пиано към специфичните особености на незрящите студенти

Авторско решение в предложението в настоящата дисертация модел е и спазването на конкретно определен ред за създаване на аудио-записа, който трябва да притежава следните характеристики, за да се гарантира неговата ефективност, а именно:

- Записите трябва да притежават цялата информация, която се намира на хартиения носител на партитурата: автор, заглавие, тоналност, ноти с техните трайности, темпо, отклонение от темпото, щрихи, динамика, апликатура и други специфични означения, разказани устно.
- Първо се записва произведението, изсвирено от преподавателя нацяло, след това педагогът представя с няколко думи самото произведение и уточнява тоналността, формата, темпото и щрихите. Първият запис изпълнява няколко функции: придобиване на цялостна представа за музикалния образ. Въздействието от изпълнението предполага създаването у студента на интерес и мотивация за работа над него. Цялостният запис има за цел да обхване структурата на произведението в нейната цялост и уточняване на дяловете, на които то ще бъде разделено.
- Следващият етап включва записването на отделни фрази (4-8 такта), първо отделно дясна ръка, след това лява ръка, в по-бавно темпо. В тези фрагменти от записа се уточнява нотния текст, октавовите групи, което става като преподавателят изпява или изговаря имената на нотите, ако е възможно с техните трайности. Съобразявайки се със сложността на фактурата, записите на определена фраза могат да бъдат и повече.
- Нотната фактура в някои случаи изисква записването на всеки глас поотделно: сопран, алт, тенор, бас, особено ако гласовете преминават от едната в другата ръка. Най-лесно за възприемане е едновременно свирене на партитурата и пеене един по един на всеки глас.

- Необходимо е да се правят и записи за уточняване на пръстовката. Поради това, че при незрящите има проблем с ориентирането им в пространството, за всеки по-голям скок е добре да се търси ориентир или опорна точка.

Различно решение е, че аудио-записът на цялото произведение трябва да бъде направен още преди да започне същинската работа върху него. Целта е незрящият студент да има възможност предварително да прослуша дадена пиеса и да добие слухова представа за нея, с която да има време да свикне и тя да „зазвучи“ в главата му. Това е много полезно, както за работата върху клавирните пиеси, така и за работата с детските и училищни песни, особено ако те са напълно непознати като звучене на незрящия. Естествено има и изключения, когато конкретната педагогическа задача изисква изучаването на дадено произведение без то да е предварително познато на студента. Например:

- Произведения, които не изискват да остане по-траен отпечатък в паметта на студента, нямат необходимост да бъдат записвани предварително. Става дума за такива пиеси, които са предназначени за текуща работа.
- Произведения, които се учат за изпит или творческа изява, изискват предварителен запис, за да се съхранят по-трайно в съзнанието на незрящия студент.

Чрез използване на аудио-записи по време на урока и изпълняването му по определения в методологията ми ред, установих следното: ефективността на технологията е напълно достатъчна. В сравнение с останалите зрящи студенти, незрящите покриват изискванията на учебната програма като обем и качество. Подробните записи целят изграждане на репертоар на незрящия студент, които той ще използва във времето за самоподготовка, а също и на по-късен етап, когато му потрябват.

Авторският подход изисква, освен записването на конкретно музикално произведение или на фрагменти от него, в нашите часове по пиано незрящият студент задължително да записва и коментара на преподавателя по отношение на всеки етап от работата върху изучаването на даденото произведение.

3.3. Апробиране на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти чрез прилагане в конкретната работа над музикални произведения

3.3.1. Апробиране на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти при усвояване на успоредно свирене на двете ръце от незрящите студенти

Първото умение, което трябва да се създаде и усъвършенства е успоредното свирене на двете ръце. Свиренето на две ръце успоредно или в унисон затруднява всички начинаещи пианисти, особено незрящите и независимо от тяхната възраст и пригодност. Проблемът се крие в несъвпадането на пръстовката в двете ръце и в недостатъчната координация между ръцете. За да укрепне координацията по-бързо е полезно в началото двете ръце да свирят в срещуположно движение. Например в гама *До* мажор двете ръце се поставят върху тонът до от първа октавова група с I ви пръст и след това тръгват в срещуположно движение, като при това положение пръстите в двете ръце съвпадат. Това

упражнение много бързо създава у начинаещия студент усещане и самочувствие, че ще се справи лесно със свиренето едновременно с две ръце.

След срещуположното свирене на две ръце може да се пристъпи към успоредно.

Проблемът с успоредното свирене на двете ръце далеч не е единствен или най-важен, но навременното справяне с него ще доведе до по-успешни резултати за по-кратко време. Всички останали трудности ще се преодоляват в процеса на работа върху произведения, залегнали в учебната програма или допълнителни, по преценка на преподавателя.

3.3.2. Апробиране на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти при усвояване на клавирно-песенен материал от незрящи студенти по задължително пиано

Целта на работата върху клавирно-песенния материал е ясно изразена в Анотацията на учебната дисциплина. Придобитите инструментални умения и сръчности намират практическа реализация и пряко приложение в работата с клавирно-песенен репертоар, свързан с бъдещата професионална практика на нашите студенти в детски и училищни образователни структури.

В подготовката на клавирно-песенния материал по задължително пиано в началните части на учебната програма, съм стигнала до извод, че повечето клавирни съпроводи на детски и училищни песни не са съобразени с проблемите и особеностите на незрящите. По тази причина се налага адаптиране и аранжиране на някои по-популярни детски песни, които самите незрящи студенти познават слухово, за да се облекчи общата ни работа. В началото съм се водила от това, да съкратя колкото се може излишните движения и скокове, които затрудняват незрящите студенти. Важен принцип в работата ми е, че е по-добре да се научи нещо по-лесно, но да се изпълни по-качествено и с разбиране.

Задачите, които трябва да се изпълнят при запознаването и възпроизвеждането на дадена детска или училищна песен са:

- запознаване с авторите на музиката и текста;
- запознаване със съдържанието на текста;
- запознаване с характера на музикалния образ;
- запознаване с музикалната структура на песента;
- определяне на тоналност;
- определяне на размер и темпо;
- прослушване на мелодията;
- прослушване на хармоничния пълнеж.

След изпълнението на тези задачи може да се премине към клавирната работа, която също има своите специфични задачи:

- разчитане на нотния текст на мелодията (определяне на пръстовка, фразировка, динамика);
- разчитане на нотния текст на хармоничния пълнеж (определяне на пръстовка, фразировка, динамика);
- сглобяване на мелодия и хармоничен пълнеж;

- интониране на мелодията с тонови имена;
- интониране на мелодията със словесен текст;
- едновременно свирене и интониране на мелодията (с тонови имена и със словесен текст);
- свирене на хармоничния пълнеж с интониране на мелодичната линия (първо с тонови имена, после със словесен текст).

Тук моделът изисква много по-концентрирано участие на преподавателя, като той обяснява на незрящия студент необходимостта от изпълнението на тези задачи по определения методически ред, като обосновка за последващите ползи.

Ако преподавателят контролира изпълнението на всяка задача, а студентът съвместно изпълнява неговите указания и положи усилия да направи известно количество повторения, ще постигне удовлетворяващ резултат в синхронизираното пеене и свирене. Естествено е някои студенти да се затрудняват в това, повече от други, но с мотивация на волевите му качества и повече повторения успехът ще дойде.

Задължително условие при следване на настоящия метод е създаването на цялостен качествен аудио-запис и след това разделен на отделни фрагменти, в който преподавателят подробно описва всички задачи. След като той бъде направен се преминава към клавирните занимания.

За да бъде възможно най-полезен в работата над детските и училищни песни аудио-записът следва да се направи по определен начин:

- Записва се цялата песен, изпълнена от преподавателя клавирно или вокално и се дава възможност на незрящия достатъчно време, за да добие слухова представа за нея. Към този запис може да се добави информация за авторите на музиката и текста, както и за структурата на самата песен.
- Следва запис на словесния текст в цялостен вид.
- Отделно се записва само мелодията с тонови имена (изговорени или изпяти) и се определя пръстовка.
- Отделно се записва хармоничния пълнеж като към този запис се добавя и информация за тоналността, октавовите групи, особеностите на ритъма и размера, различните хармонични функции. Тук също се определя пръстовка.
- Записва се клавирния съпровод в чист вид (без вокал и текст).
- Когато формата на песента е по-сложна се правят записи на отделни дялове или фрази.

Направени по този начин аудио-записите са изключително полезни в самостоятелната подготовка на незрящите студенти. Те биха могли да правят следните упражнения:

- Слушайки записа на клавирния съпровод, да пеят вокалната партия с тонови имена или словесен текст.
- Слушайки записа на хармоничния пълнеж, да наместят мелодията чрез пеене и после свирене.
- Слушайки мелодията, да свирят хармоничния пълнеж.

Разбира се, всички тези упражнения се правят първо по време на урок и после се затвърждават от незрящите при самоподготовката им и развиват слуховите им представи и умения.

Аудио-записите са много ценен помощник на зрително затруднените по време на дистанционно обучение. Различното е, че записът се прави от самия преподавател и се изпраща на съответния студент. Той пък от своя страна, след необходимото количество упражнения, връща на преподавателя вече собствено направени записи на изработеното от него (първо на по-кратки фрагменти и след това на цяло) и обсъждат постигнатите резултати или допуснатите грешки.

3.3.3. Апробиране на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти при усвояване на клавирни пиеси от незрящи студенти по задължително пиано

Разучаването на дадена музикална творба се осъществява по такъв начин, че да бъде осигурено нейното усвояване възможно най-правилно. Работата върху всяка клавирна пиеса преминава през няколко задължителни етапа:

- Запознаване с музикалното съдържание и формално-технически строеж.

В този етап се обсъждат характерните особености и трудности, които биха могли да възникнат по време на работата. Не се започва с техническо овладяване, а със запознаване с композиционния строеж, доколкото това е възможно. Изработването на отделни трудни пасажии ще дойде в по-късен етап. Изясняването на композицията е предхождащо нейното разучаване.

- Прочит на нотния текст.

Запознаването с нотния текст възможно най-точно, без допускане на нотни, ритмични и други грешки е предпоставка за правилно усвояване на дадена пиеса. Най-важната задача, без която не може да се премине нататък, е осигуряването на чистота и ритмична точност. Допускането на нотни и ритмични неточности в началото и ненавременното им отстраняване води до погрешно заучаване, което в по-късен етап от работата, много по-трудно се поправя.

- Осигуряване на правилна пръстовка и фразировка.

Много често в някои издания липсват подробни означения на пръстовка или фразировка (особено при произведения, чиито нотен текст е свален от интернет). Задача на преподавателя е да означи липсващите указания в текста. Същото важи и когато дадените указания са погрешни. Тогава преподавателят ги коригира. Добър подход е и да се даде възможност на студента сам да разграничи една фраза от друга или да избере пръстовка, удобна за устройството на неговата ръка. Това е предпоставка за предпазване от формално отношение към нея. Колкото по-навреме се уточни пръстовката и не се сменя постоянно, толкова по-облекчена ще бъде паметта при изпълнението на нотния текст наизуст.

- Техническо овладяване на пиесата.

Въпросът за техническото овладяване е неразривно свързан с постановката на ръцете, техните движения и нагаждането им към клавиатурата. Всичко това се изяснява от педагога и студентът трябва да е наясно с какви движения и постановка трябва да изпълни всеки фрагмент от композицията. Не се допуска стягане на мускулатурата и

ставите, защото това може да доведе до болка и физическо увреждане. За всяко място от пиесата се намира най-удобното положение на ръката и пръстите. За всеки акорд или фигура също.

- Избор на работно темпо.

Разучаването на всяка пиеса започва в по-бавно от зададеното от автора темпо. Това е необходимо, за да се предодвратят каквито и да е било неточности.

- Многократно повторение

След усвояването на пиесата в бавно темпо се преминава към повторения на по-трудни фрагменти от нотния текст, както и изработване чрез повторение на връзките между отделните фрагменти. Колкото и досадни да са повторенията, преподавателят ги изисква от студента. Изяснява се, че машиналното повтаряне не е от полза, а за да има ефект, всяко повторение трябва да се прави съзнателно до създаване на необходимите рефлексии. Именният педагог Х. Нейгауз препоръчва повторенията да се правят в по-бавно темпо и с определени движения.

- Преминаване към оригинално темпо

Преминаването от работно към оригинално темпо трябва да става равномерно и плавно. Ако се премине директно към по-бързо темпо възниква опасност от запъване на по-трудните преходи, което води до ощетяване на характера на пиесата. Изработването на пасажии в много бързи темпа да не се превръща в самоцел.

- Художествено оформяне на пиесата

Художественото изпълнение не е последно по важност, но не може да бъде осъществено преди преминаването през всички изброени пред него етапи. Първо условие за постигане на това е изясняването на музикалния образ и неговите характерни черти. А ясната представа за образа предполага задълбочено проучване на нотния текст, съобразено с всички предписания на автора. Динамичните и агогичните нюанси се свързват с развитието на музикалната мисъл на композитора и етапите, през които тя минава. От значение за качеството на художественото изпълнение е изборът на подходящо звукоизвличане или казано на музикален език – хубав тон.

Независимо, че незрящите студенти по пиано нямат визуални представи за нотния текст, нито един от разгледаните етапи за работа над клавири пиеси не им се спестява. Точно в това се състои ролята на педагога, да преведе незрящия през всички препятствия, като му внуши логиката на иначе нагледния текст и упражнява с него всички детайли, докато бъдат усвоени възможно най-добре. Тук вече идва и функцията на аудио-записа като помощно средство при работата. От значение за изграждането на художествения образ и естетическото изпълнение на клавири пиеса е личният пример на преподавателят, който трябва да е в състояние да изпълни възможно най-качествено и точно конкретната пиеса или фрагменти от нея по време на урок. А при създаване на аудио-записа това условие е абсолютно задължително.

Един нов, но с висока ефективност елемент при прилагането на авторския методически модел за развиване на клавири умения по задължително пиано на незрящи студенти, е съвместното свирене между преподавател и студент още по време на разучаването на дадена пиеса или песен. Например, незрящият свири само едната ръка на дадена фраза или дял, а преподавателят другата и обратното. Полезно е и задаването на една и съща пиеса на двама незрящи едновременно, като след като разучат отделните

елементи на произведението биха могли да правят по-горе споменатото упражнение помежду си. Преподавателят в случая само контролира процеса. Този подход повишава вниманието на незрящите и желанието им да се справят по-успешно. Освен това превръща иначе скучния понякога етап на разучаване в едно много по-приятно занимание, създавайки предпоставка за по-бързо и качествено усвояване.

Намирането на проблемите и установяването на причините е в основата, както на теоретичните, така и на практическите търсения на преподавателя по пиано в работата му с незрящи студенти. В описването на приложението на метода е препоръчан материал, съдържащ ясни задачи и съобразен с учебната програма. Както много пъти споменах, прилагането на модела зависи както от индивидуалните качества, така и от степента на развитие на конкретния незрящ студент и от неговите специфични особености. В този смисъл, общите насоки, които давам, не могат да изчерпят проблемите, а само скицират насоката и пътя.

3.3.4. Апробиране на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти при свирене на четири ръце, като допълнителен стимул в часовете по пиано

В учебната програма свиренето на четири ръце от преподавател и студент не е задължително за усвояване, но за целите на авторския методически модел за развиване на клавирни умения по задължително пиано на незрящи студенти това е подходящ подход. Чрез съвместното музициране между незрящия и неговия преподавател се развиват определени умения и качества, а именно:

- Създаване на впечатления у незрящите, че изпълняват по сложно произведение. Съобразно крехките начални умения на студента, преподавателят избира такава музикална пиеса, в която клавирната партия за незрящия е в по-лек вариант от този на съпровождащия.
- Обогаляване и наслагване на музикално-слухови представи в съзнанието на студента. Чрез съвместното свирене у незрящия се изгражда ясна представа за изразните възможности на пианото във всичките му регистри.
- Паралелно с вслушване в своята клавирна партия незрящият добива и слухова представа за това, какво се случва в клавирния съпровод на преподавателя.
- Формиране на умения за съвместно музициране. Освен, че незрящият добива качества да изслушва изсвиреното от преподавателя, в съзнанието му по-лесно се имплантират заложените от композитора характеристики на художествения образ на творбата.

3.4. Резултати от прилагането на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти

3.4.1. Резултати от прилагането на методическия модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти в работа над музикални произведения

Постигнатите резултати от прилагането на методическия модел са повече от обнадеждаващи. По отношение на работата върху клавирно-песенен материал и художествени пиеси незрящите студенти постигнаха следните успехи:

- Клавирно-песенен материал.

Свободно и със самочувствие изпълняват заложените в учебната програма задачи, а именно синхронизирано свирене и пеене на детски и училищни песни. Техните постижения отговарят, както на количествените изисквания на учебната програма, така и на качествените.

- Художествени пиеси.

Незрящите студенти натрупаха определено количество репертоар, включващ музикални образци от различни стилове и жанрове като изградиха мисловна представа за различните музикални форми.

Както вече бе споменато в описанието на програмата за обучение по задължително пиано, изпитната форма е колективна. Чрез прилагането на методическия модел за развиване на клавирни умения незрящите студенти показаха отлични резултати във всички етапи на обучението си. Добиха увереност и самочувствие в изпълнението си пред публика и, не на последно място, бяха оценени само с отлични оценки от страна на комисията по пиано.

Прилагането на модела допринесе и за създаването у незрящите на умения за самостоятелна работа над клавирни пиеси и детски песни. Чрез включване на аудио-записът като средство за адаптиране на учебната програма към особеностите на незрящите, студентите изградиха навици за самостоятелно изучаване на музикални произведения.

Чрез прилагането на настоящия методически модел съвместното музициране на четири ръце между преподавател и студент направи уроците по задължително пиано много по-интересни и вълнуващи и допринесе за повишаването на интереса на незрящите към обучението по пиано.

3.4.2. Резултати от прилагането на методическия модел за развиване на клавирни умения по задължително пиано на незрящи студенти, оценени в есеистични разработки от обучаваните студенти (анализ на съдържанието на есетата)

В дисертационния труд е представен анализ на съдържанието на есета, създадени от незрящите студенти по тяхно желание.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Нестихващият интерес към изучаването на пиано поставя сериозни изисквания към нивото на обучение. В практиката си на преподавател по пиано в катедра „Музика“ работя, както със зрящи, така и със студенти с нарушено зрение и именно към незрящите е съсредоточен фокусът на настоящия дисертационен труд.

В човешката природа е заложен стремежът към непрестанен контакт със заобикалящия свят. Човек, лишен или почти лишен от един от своите органи на възприятие, се сблъсква с необходимостта да запълни този недостатък чрез усилено развитие на други органи. В случая на липсващото или намалено зрение на помощ идват две други сетива – слух и осезание. Разбира се, тяхната активна работа не е в състояние да замени самото зрение и поради това се налага да бъдат подпомагани от аналитичната дейност на ума.

В сферата на клавирната педагогика литературните източници със своето богатство предизвикват интерес към задълбоченото им проучване. Но в случая с обучението на незрящи по пиано ситуацията е коренно различна. Съществува огромен дефицит на литература, свързана с методиката на обучение по пиано на незрящи, както в световен мащаб, така и на български език. Проблемът се състои в това, че повечето източници на информация са свързани с Брайловото писмо и нотопис, а в България липсват специалисти по музика и особено преподаватели по пиано, които го владеят. Това налага използването в работата на автодидактически подходи.

Професията на музиканта е една от тези, които незрящите биха могли да практикуват успешно. Навярно това е причината за повишения интерес към музикалното образование от страна на незрящите.

Навсякъде по света, както и у нас, музикалното образование (в това число начално, средно или висше) има специфична особеност. Независимо от направлението, в което се развива всеки занимаващ се с музика, обучението му по пиано е задължително. Пианото е фундаментален инструмент и овладяването му е предпоставка за качествено, професионално и музикално образование.

Обикновено нивото на предварителна клавирна подготовка на незрящите студенти е много компромисно и на преподавателя се пада отговорността да преведе студента през трудния път на клавирното усъвършенстване. Условие за това е умелото приспособяване на учебната програма и всички нейни елементи към особеностите и спецификите на зрително затруднените.

В началния етап на обучение на незрящи студенти по пиано се налага на преподавателя да решава комплекс от специфични проблеми. Те условно могат да бъдат формулирани като възрастови, физиологически, психологически, педагогически и методически. Условността е свързана с това, че всички изброени проблеми са тясно свързани и си взаимодействат в учебния процес.

Една от основните задачи на педагога, работещ с незрящи или слабо виждащи студенти, е да осигури правилното протичане на учебния процес и да отчита различните особености на нарушеното зрение. Незрящите по рождение нямат зрителна представа за света и получават информация за него по словесно описание, слухово и тактилно възприятие. Загубилите зрение в по-напреднала възраст преживяват по-голяма

психологическа драма, която може да доведе до неуравновесеност и неустойчивост на характера. Специфичните трудности изискват особена деликатност и професионален подход от страна на преподавателя. Проявявайки пределна тактичност в работата със студентите, педагогът е длъжен да бъде добре осведомен за състоянието на всеки обучаем.

Всичко казано дотук и най-вече срещата ми със самите незрящи и това, че в началото не бях подготвена за техните особености, ме амбицира и мотивира, опирайки се на опита на други педагози, да систематизирам собствените си знания и умения и на базата на това да създам авторски методически модел, който да развие клавирните умения на незрящите студенти и да им осигури достойно завършване на избраното от тях образование, както и възможност да развиват таланта си и в бъдеще.

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Целта на настоящата дисертация е постигната чрез предлагането на създадения от мен методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти.

Според концепцията на настоящия дисертационен труд изпълнението на задачите, заложи в нея, може да се опише по следния начин:

- Извършен е теоретичен анализ и синтез на литературни и дигитални източници, които са в пряка връзка с обучението по пиано на незрящи студенти;
- Очертани и анализирани са основни теоретични и практически аспекти за развиване на клавирни умения в процеса на обучение по задължително пиано;
- Систематизирани са основни музикално-педагогически дейности по формирането на авторски иновативен методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти;
- Авторският методически модел е конструиран, апробиран и анализиран.

Заложената хипотеза е потвърдена. Осъщественото обучение чрез прилагането на авторския методически модел доведе до развитието на клавирни умения на незрящите студенти, чрез които те покриха изцяло очакваните резултати, заложи в учебната програма по задължително пиано и са удовлетворени от качеството на образователния процес.

Препоръките, които имам, могат да се обособят в две насоки:

- Броят на часовете по задължително пиано за незрящите студенти е изключително недостатъчен поради специфичните задачи, които трябва да се изпълнят по време на урок. Би следвало да се увеличи или броя на часовете по пиано, или тяхното времетраене;
- Добре би било за незрящите да се осигурят условия за по-широк достъп до специфични музикално-теоретични материали, свързани с Брайловото писмо и нотопис.

Накрая искам да отбележа следното: тъй като създаването на дисертацията съвпадна в голяма степен с пандемичната обстановка в България и по света във връзка с Covid19, а това наложи дистанционната форма на обучение, която има своите позитивни страни, имах възможност да констатирам, че обучението в електронна среда е абсолютно неприложимо по отношение на незрящите студенти в техните индивидуални уроци по пиано.

ПРИНОС НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В представената разработка „Методически модел за развиване на клавирни умения в обучението по задължително пиано на незрящи студенти“ се оформят следните приносни моменти, които съдействат за ефективното развитие на клавирни умения и създаването на лично чувство у обучаваните за удовлетворение от образователния процес:

- Направен е обзор на съществуващия проблем за липсата на систематични методически указания както и на основни или каквито и да е било необходими теоретични и практически материали за обучение на незрящи студенти по задължително пиано.
- Изследвани са особеностите на незрящите, свързани с възможностите им за обучение по пиано.
- Представен е авторски модел за развитие на клавирни умения у незрящи студенти по задължително пиано въз основа на проучване и анализиране на опита на видни педагози в работата им с незрящи ученици и студенти.
- Очертани и анализирани са значими аспекти в началното обучение по задължително пиано на незрящи студенти.
- Разгледан е аудио-записът като алтернативен подход в началното клавирно обучение, заместващ Брайловия нотопис, като подробно е описан начинът на неговото създаване и използване.
- Чрез прилагането на авторския методически модел са създадени условия за незрящите да покрият изискванията на учебната програма по пиано на катедра „Музика“ така както зрящите.
- В дисертацията се отправя послание за сериозен поглед и отношение към проблемите на зрително затруднените в сферата на висшето музикално-педагогическо образование и се набляга на необходимостта от създаването на условия за провеждане на качествен учебен процес.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Кулаков, В. (2002) „Формиране на компенсаторни фактори у незрящи музиканти, като условие за оптимизиране на учебния процес и на работния материал в работата с незрящи“. Москва: Дисертация

2. Муратов, Р. (1970) „Компенсация и корекция на дефекта на зрението при помощни технически средства в процеса на обучение на слепи и слабо виждащи“. Москва: Автореферат
3. Тагарева, Е. (2018) „Ансамбловото свирене – ключов елемент в обучението по пиано при лица със специални образователни потребности“. В. KNOWLEDGE – international journal, 2

ПУБЛИКАЦИИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

- Бакалова, Д. „**Брайловият нотопис – основа за обучението по пиано на незрящите студенти**“, www.musicology-bg.com (Независим музикален портал, Музикална интерпретация, педагогика)
- Бакалова, Д. „**Образованието на зрително затруднените в България**“, Сборник научни трудове от годишната университетска научна конференция с ISSN 1314-1937, НВУ „Васил Левски“ - за публикуване
- Бакалова, Д. „**Значими аспекти на обучението по задължително пиано на незрящи студенти**“, сп. Музикални хоризонти – за публикуване